

DOI: 10.32347/2076-815X.2026.92.315-335

УДК 712.2.01:[725.1:614.2]

к. арх., доцент **Шевченко Л.С.**,
ls.shevchenko@ukr.net, ORCID: 0000-0001-6840-8406, H-index 5,
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»,
д. арх., професор **Древаль І.В.**,
dreval3000@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8157-1467, H-index 2,
Харківський національний університет
міського господарства ім. О.М. Бекетова

ЛАНДШАФТНІ ОБ'ЄКТИ ЯК ОСОБЛИВИЙ РЕСУРС ДЛЯ ОЗДОРОВЛЕННЯ ЛЮДИНИ: ЕВОЛЮЦІЯ УЯВЛЕНЬ (Частина 1)

Розкрито еволюцію уявлень про ландшафтні об'єкти як особливі ресурси для оздоровлення людини в ході їх історичного розвитку. Дослідження доповнює своїм матеріалом розгорнуту роботу з імплементації положень SDG в Україні, зокрема – у досягненні цілі сталого розвитку «Міцне здоров'я». Дана робота лежить в руслі досліджень авторів проблеми створення в містах України новітніх об'єктів для оздоровлення населення – особливих відкритих озелених просторів з відповідною ландшафтною та структурно-функціональною організацією, які здатні забезпечити оздоровчі процеси. У дослідженні аналізуються уявлення та особливості формування ландшафтів для оздоровлення людини на різних історичних етапах. Ретроспективний аналіз дозволив виявити зміни уявлень щодо оздоровчого потенціалу ландшафтних об'єктів та їх структурно-функціональної організації, що є віддзеркаленням впливу різних чинників протягом історії існування людства. Визначено типи ландшафтних об'єктів з цілющою функцією за відповідними ландшафтними та структурно-функціональними характеристиками. В роботі задіяні методи: термінологічного іконографічного аналізу, абстрагування та порівняння, аналізу історичних джерел, структурно-функціонального аналізу. Дослідження складається з двох частин, зміст яких відповідає двом періодам: історичному (до початку XX ст.) та сучасному (з початку XX ст. й донині).

Ключові слова: сталий розвиток; еволюційний підхід; цілющі властивості; ландшафтний об'єкт; оздоровчий потенціал; структурно-функціональні характеристики.

Постановка проблеми. Серед сформульованих у Резолюції ООН 17 глобальних цілей сталого розвитку (Sustainable Development goals, SDG) однією

з пріоритетних є ціль 3 – Міцне здоров'я та благополуччя (Good health and well-being) [1], яка передбачає забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх людей будь-якого віку. Підтримка Україною цього напрямку знайшла своє підтвердження в Національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна» та окреслених можливостей імплементації положень SDG в Україні [2]. Ціль 3 набула особливої актуальності та гостроти в країні за період війни, відколи українська нація була позбавлена спокійного щоденного життя, добробуту та благополуччя. Натомість до щоденних буднів додалися участь значної частки населення у бойових діях, життєдіяльність мирного населення України під прицілом ворога, у постійних тривогах, хвилювання за рідних і близьких. Все це негативно позначилося на фізичному, психологічному та ментальному здоров'ю кожного українця. Отримані показники загальнонаціонального репрезентативного опитування, проведеного у травні 2025 року [3], майже в шість разів перевищують довоєнні оцінки населення щодо тривожності та депресивного стану. Ці зміни відбуваються на тлі погіршення демографічної ситуації, збільшення кількості осіб, котрим необхідна реабілітація, відновлення та оздоровлення. Ця когорта включає як учасників бойових дій, що повертаються з фронту, так і громадського населення в тилу. Серед людей зростає психологічна втомлюваність, фізичне та розумове навантаження, з'являється феномен «інформаційного шуму» та «психологічного вигорання».

Не зважаючи на те, що питання оздоровлення та реабілітації окреслені у відповідних законодавчих актах України [4, 5, 6], пошук дієвої допомоги є актуальним серед представників різних науково-практичних сфер. В якості допомоги задіяно низку наявних ресурсів, серед яких – реабілітаційні та оздоровчі центри. Теоретичні напрацювання науковців пов'язані у тому числі і з пошуком нових об'єктів, які стануть ефективними для оздоровлення населення України. Автори досліджують один із таких потенційних об'єктів – відкриті міські озеленені простори, які здатні забезпечити процеси оздоровлення за рахунок їх ландшафтної та структурно-функціональної організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зацікавленість як науковців різних сфер, так і пересічних громадян, вирішенням проблем, пов'язаних із нераціональним використанням природного середовища, недооцінюванням його потенціалу як вагомого помічника у формуванні комфортного життєзабезпечення людини. Зважаючи на це, важливими кроками у цьому напрямку є публікації щодо формування міських озелених просторів для оздоровлення населення. Серед них варті уваги роботи по формуванню сенсорних, реабілітаційних та терапевтичних садів [7, 8, 9]. Важливими є

напрацювання науковців щодо профілактики та збереження ментального здоров'я молодого покоління країни шляхом запровадження природотерапії та гарденотерапії [10, 11, 12, 13]. Автори статті мають вагомий досвід у дослідженні ландшафтних об'єктів та їх складових елементів [14, 15, 16, 17]. Серед їхніх останніх напрацювань – роботи з формування оздоровчих ландшафтних об'єктів [18, 19].

Значне різноманіття досліджень, де розглядаються оздоровчі ефекти ландшафтної архітектури та дизайну, доводять значущість даного питання, однак, історичний розвиток уявлень про використання даного ресурсу системно не розглядався.

Метою публікації є дослідження еволюції уявлень про ландшафтні об'єкти як особливий ресурс для оздоровлення населення. На даному етапі об'єктами дослідження є терапевтичні, оздоровчі, лікарняні, цілющі ландшафтні об'єкти різних епох.

Предметом дослідження визначено уявлення про цілющі властивості ландшафтних об'єктів різних епох, як особливого ресурсу оздоровлення людини, які історично змінювались.

Завдання дослідження:

- визначити особливості залучення *ресурсів природи* для оздоровлення людини в ході історичного розвитку ландшафтних об'єктів різних епох та країн;
- окреслити історичні етапи становлення особливих типів ландшафтних об'єктів з оздоровлюючою функцією під впливом різних світоглядів;
- визначення різних типів ландшафтних об'єктів з оздоровлюючою функцією за ознакою їх ландшафтної та структурно-функціональної організації;
- дослідити еволюцію формування уявлень про ландшафтний об'єкт як ресурс для оздоровлення.

Методика дослідження спирається на еволюційний підхід, що передбачає розгляд об'єкту як такого, що поступово змінюється з часом під впливом низки факторів. Досліджуються зміни ландшафтної та структурно-функціональної організації об'єктів у контексті посилення їх оздоровлюючого потенціалу згідно уявлень про цілющі властивості природи в різні історичні періоди, де панували різні світогляди. В роботі використано методи: термінологічного та іконографічного аналізу, абстрагування, узагальнення, логіко-аналітичного аналізу, типологізації.

Результати дослідження та їх обґрунтування. Залучати ресурси природи для свого оздоровлення людина почала ще з початку розвитку людської цивілізації. З часом, особливого значення стали набувати природні елементи, розташовані в структурі поселень, або поруч, які упорядковувались для використання їх людиною. Це були перші *творіння ландшафтної*

архітектури, що перебували в структурі палаців, громадських та релігійних комплексів.

Уявлення про ландшафтний об'єкт, як особливий ресурс для оздоровлення, змінювались протягом еволюції людського суспільства у більш ніж вісім тисячоліть. На тлі зміни світоглядів різних епох змінювалось уявлення про ландшафтні об'єкти та їх корисні властивості, в тому числі – оздоровчі. З'ясовано, що ці зміни відбувалися під впливом різних чинників – релігійних канонів та інквізиційних цькувань, філософських думок і постулатів, попереднього історичного досвіду, взаємин між людиною і природним середовищем, технічного прогресу у медичній науковій сфері, економічних пріоритетів, тощо.

Аналіз історичних документів дозволив визначити, що в ході зміни світоглядів, накопичення знань про цілющі властивості природи, змінювалися і уявлення про ландшафтні об'єкти, як особливі ресурси оздоровлення людини. На основі пануючих у різні часи уявлень про цілющі властивості ландшафту дослідженням виділено п'ять етапів їх історичного розвитку. На кожному з етапів формувався певний тип ландшафтних об'єктів з цілющою функцією та з відповідними ландшафтними та структурно-функціональними характеристиками:

- *I етап – IV-VI ст. до н. е. – II-III ст. н.е.*, в основі якого лежить міфологічний тип світогляду;
- *II етап – III ст. – V-XV ст.*, в основі якого переважає релігійний тип світогляду;
- *III етап – XV ст. – XIX ст.*, в основі якого лежить ренесансний тип світогляду;
- *IV етап – XIX ст. – XX ст.* з домінуванням науково-філософського типу світогляду;
- *V етап – XX ст. – XXI ст.*, який ґрунтується на поєднанні наукових теорій, екологічній свідомості та гуманістичних цінностей.

Хронологічний поділ етапів є певною мірою умовним і віддзеркалює *переважаючі* погляди, переконання та ціннісні орієнтири щодо оздоровчого ресурсу ландшафтних об'єктів. З початком нашої ери прослідковується нерівнозначне співіснування декількох світоглядів, що свідчить про впливи на їх формування розвитку суспільства, передових думок, знань, суспільних трансформацій тощо.

Перший етап історичного розвитку цілющих ландшафтів означувався первісним, *міфологічним типом світогляду*. Уявлення суспільства про цілющі властивості природного середовища були тісно пов'язані з поклонінням богам, які, згідно міфам, «створили світ і керували ним». Підтвердженням цього була

віра в грецького бога зцілення Asclepius, храми якого стали першими прадавніми центрами зцілення в ландшафтному середовищі. Одним із перших місць зцілення, про яке збереглися свідчення, було святилище (asclepieia) Epidaurus в Стародавній Греції (IV ст. до н.е. – VI ст. н.е.), рис. 1. Його територія являла собою синтез архітектурних об'єктів та природного ландшафту з джерелами й свіжим повітрям. Храм був відновлювальним центром зцілення, найвідомішим з 200 храмів грецького бога зцілення Asclepius [20], де разом співіснували архітектурні, гідротерапевтичні та хірургічні елементи. Хворі здійснювали паломництво до святилища для лікування уві сні (шляхом сновидінь за участю богів зцілення), дієтами, фізичними вправами, ходьбою босоніж, природною джерельною водою (очисні ритуали, [21, с. 6]) та спортивними заходами [22, с. 156]. Місце для розташування святилища обиралося з урахуванням доступу до чистих джерел води, схилів пагорбів та лісових територій, які створювали ідеальні умови для зцілення [21, с. 6].

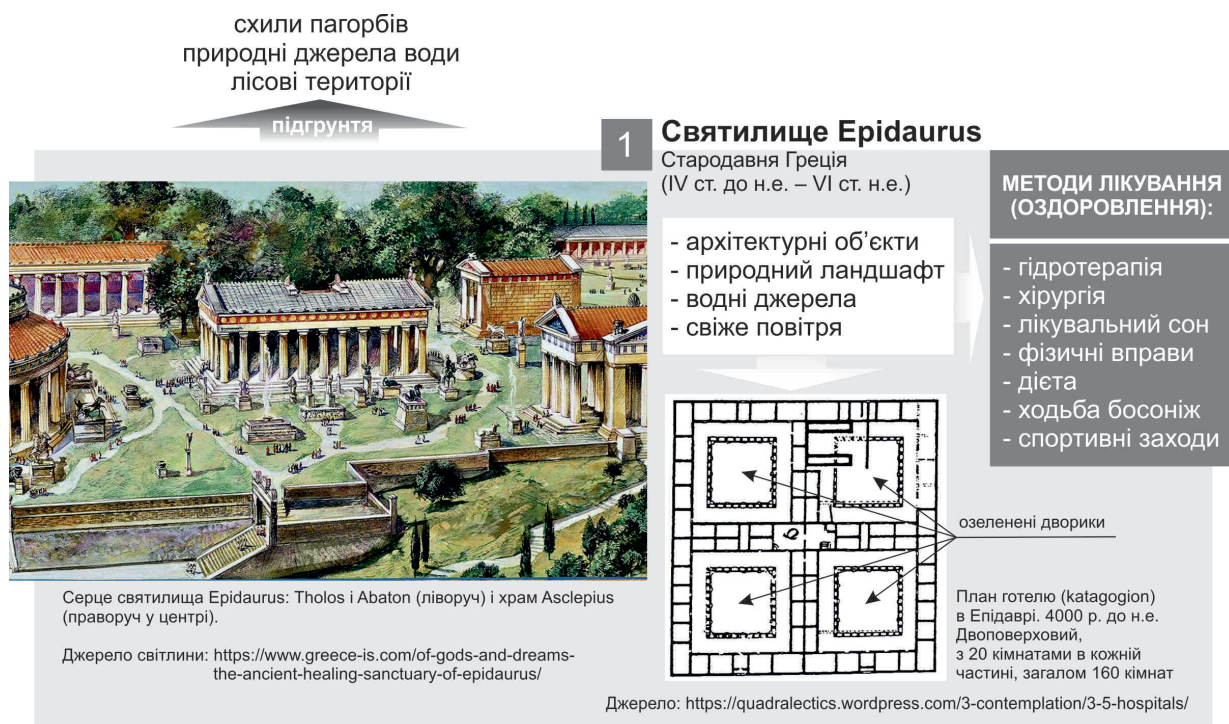

Рис. 1. Святилище Epidaurus – одне з перших місць зцілення, IV ст. до н.е. – VI ст. н.е. (Стародавня Греція), яке уособлює міфологічний тип світогляду. Рисунок Шевченко Л.С. Джерела світлин та планів: <https://www.greece-is.com/of-gods-and-dreams-the-ancient-healing-sanctuary-of-epidaurus/> та <https://quadralectics.wordpress.com/3-contemplation/3-5-hospitals/>

Подібні святилища з'явилися і в інших містах – Kos, Athens, Corinth, Pergamon, Corinth, Sicyon, Tegea, Megalopolis, Argos, Sparta, Messene (Стародавня Греція), Alexandria (Єгипет), Cyrene (Лівія) [20]. Така система лікування була заснована на вірі, поклонінні, жертвопринесенні грецьким богам здоров'я Apollo, Artemis, Asclepius, Hygieia. Історик медицини L. Edelstein,

досліджуючи раціональні та магічні елементи культу asclepieia, доводить співіснування взаємодії різних рівнів духовного й наукового знання [22, с. 149]. На той час така система лікування була традиційною і існувала разом з практичними, науково обґрунтованими методами лікування Hippocratic, котрі в тому числі включали й лікарські трави. З поширенням культу Asclepius такі святилища являли собою як заклади охорони здоров'я, так і центри медичного навчання [20].

Разом з тим, у Стародавній Греції було вперше ґрунтовно досліджено й науково описано водолікування на кшталт сучасного курортного, використання природних ресурсів для зміцнення здоров'я [23, с. 24]. На думку Hippocratic, купання – це здоров'я («In balneis salus»), а цілющі грязі – це сприятливий вплив на здоров'я людини (трактат «Про повітря, води і місцевості») [23, с. 25]. Це свідчить про існування переважаючого на той час міфологічного типу світогляду та появу первісного наукового, заснованого на активній діяльності «батька сучасної медицини» Hippocratic.

У рабовласницький період Греція розпочала формування громадських закладів та міських просторів для простого люду, серед яких були і громадські сади, призначені для фізичного виховання молоді [24, с. 31], прототипи сучасних ландшафтних об'єктів загального користування. Як свідчать джерела, одними з перших типів таких садів були священні гаї героїв (герони), святилища з плодовими деревами (німфея). Рослинність у таких святилищах була представлена кращими декоративними сортами дерев: платаном, чорною тополею, кипарисом, вільхою, миртом, лавром, пальмою [24, с. 31].

У свій час жреці Давнього Єгипту, шукаючи шляхи боротьби із захворюваннями та надихаючись ідеями продовження тривалості життєвого циклу, сформулювали *концепцію здорового способу життя* та методики оздоровлення людського організму [23, с. 24]. Вони ґрунтувалися на активній інтеграції у життєвий процес людини природного середовища – особливостей ландшафту, рослинності, природних водних елементів, грязей тощо. Така лікувальна та оздоровча практики набули широкого поширення й за межами Єгипту – у Межиріччі, країнах Близького Сходу, стародавніх Індії та Китаї. У давньоіндійському епосі «Ріґведа», та давньокитайських трактатах містяться відомості про оздоровчі купання в священних озерах і джерелах при храмах, так звані – «священні купелі», якими користувалися місцеві мешканці. Про «Сілоамську купіль» біля Єрусалиму на Генісаретському озері знаходимо в Старому та Новому Завітах. Це самодіяльна водогрязелічниця, яка надавала допомогу хворим з «Юдеї, Палестини та сусідніх сирійських царств» [23, с. 24].

За часів Римської імперії, враховуючи досвід та вплив попередників, була сформована власна концепція життєдіяльності, в якій лікування й оздоровлення

посідало ключові позиції разом з освітою і працею. Саме тут була реалізована ідея формування *тихих місцевостей для релаксації*, ізольованих від суєти та проблем повсякденного материкового буття, – «курортних островів». Переважна більшість таких місць була пов'язана з виходом на поверхню землі джерел термальних та мінеральних вод. Римлянами була сформульована *власна концепція підтримки здорового способу життя «Senus per aquam»* («здоров'я через воду») [23, с. 26], яка у наш час знайшла своє втілення у SPA.

Щодо українських теренів, то з періоду античності були відомі цілющі чудодійні властивості Сакських грязей та Кримських солоних озер, де за свідченням давньогрецького історика Herodotus використовували «єгипетський» метод лікування грязями. Давньогрецький письменник і вчений Plinius Maior у своїй праці “Naturalis Historia” підтверджує лікування «землею, що зціляє рани» у місті Парасин у Тавриці [23, с. 34]. Дослідники посвідчують наявність у наших пращурів культу духів природи, духів-захисників людини та племені, духів предків. Як і в інших народів, зцілення хворих здійснювали язичницькі жреці у вигляді релігійних обрядів за допомогою рослин, води, глини та інших природних лікувальних чинників [23, с. 34]. В християнський період Київської Русі лікуванням хворих опікувалися ченці, які були «озброєні» знаннями як народної так і античної медицини з широким спектром природних лікувальних засобів. Нестор Літописець у «Повісті временних літ» (1113 р.) засвідчує використання слов'янських дерев'яних лазень, де вода, тепло, пара, інгаляції та масаж формували оздоровчий комплекс [23, с. 35].

Отже, *міфологічний тип світогляду* про цілющі властивості ландшафтів позначився на культурах, ритуалах, обрядах та нормах поведінки тогочасного суспільства, де особлива «місія» була покладена на *спеціально сформовані ландшафтні об'єкти* (святинища, священні гаї), у тому числі – для контакту з богами. Ці території являли собою:

- у *функціональному аспекті* – просторову основу, де відбувалися процеси зцілення, взаємодії з природними елементами шляхом паломництва, здійснення ритуальних та культових обрядів, контакту із богами зцілення;
- у *структурно-планувальному аспекті* – систему взаємопов'язаних природних (форм рельєфу, елементів озеленення, водних джерел) та антропогенних елементів (архітектурних об'єктів, храмів, скульптур богів зцілення) в єдиній композиції пейзажного характеру;
- у *ландшафтному аспекті* – сукупність переважно природних (схили пагорбів для паломництва, природні гроти, лісові масиви, гаї з високими деревами, природні джерела води) та рідше антропогенних рис (штучні гроти), які формували естетичний вигляд ландшафтного об'єкту.

Для *другого етапу* розвитку цілющих ландшафтів властивий *релігійний тип світогляду*, який у тому числі охоплює епоху Середньовіччя. Як свідчать джерела [21], перші світовідчуття та світобачення щодо ландшафтних місць зцілення з'явилися в християнській, ісламській та чернечій релігіях. Згідно них, сад є уособленням раю, спокійним безтурботним природним і безпечним місцем, де засобами природи відображений божественний порядок. Такими обителями царства божого на землі є храмові об'єкти й монастирські комплекси, де все життя відбувається під безпосереднім покровительством бога та його служителів. Досвід світогляду попередніх епох, усвідомлення здатності природи надихати, дарувати мир, зцілювати та збалансовувати буденне життя дало поштовх до створення *цілющих садів при монастирях та громадах* для підтримки здоров'я й добробуту людини, рис. 2. Крім того, християнський обов'язок милосердя спонукав до формування хоспісів та лазаретів, в яких опікувалися паломниками, хворими та бідним людом, що особливо активізувалося у часи епідемій та міжусобиць в епоху Середньовіччя. Одним з найбільших ранніх описів таких садів датовано XI століттям. Це – розповідь святого Bernard of Clairvaux (1090-1153) про сади біля монастирських лікарень у Clairvaux (Франція) [25]. Замкнений тип монастирських садів уособлював безпеку й прихисток від ворогів та спеки у затишних вірідаріях, гербаріумах, клуатрах. Він діяв на органи чуття людини – запашні трави саду вгамовували біль, трав'яні рослини були джерелом для створення лікарських засобів природного походження, естетичний вигляд рослинності підживлював зір та підвищував настрій, спів птахів пестив слухові рецептори, а плодові рослини (їстівні) не лише забезпечували тактильну (сенсорну) взаємодію, а й помірне фізичне навантаження під час догляду за ними. Це свідчило про розуміння релігійними лідерами важливості різноманітної взаємодії природи й людини, інтуїтивне відчуття позитивного впливу на її чуттєві рецептори, а відтак – психологічного (душі) та фізичного (тіла) зцілення.

В ісламських садах висока рослинність забезпечувала бажану тінь у посушливому кліматі, їстівні рослини створювали сенсорний досвід шляхом торкання, нюхання та куштування, а запашні квіти приваблювали бджіл та комах, забезпечували колорит та аромат саду. Відома практика використання ароматичних речовин (масел) у культурі країн Східної Азії. З еволюцією дендрологічних знань про властивості особливих ароматичних рослин «удосконалювалися і методика приготування пахоців, і способи «слухання ароматів» [26, с. 1]. Це пов'язано з культурними та релігійними канонами буддизму, атрибутика якого передбачає обкурювання приміщення з вівтарем пахощами, що активізує виключно нюхові рецептори людини. В Японії з давніх часів існує мистецтво складання пахоців 香道 (КО:ДО:, у пер. – шлях аромату).

Як засвідчують дослідники, це мистецтво пройшло еволюційний шлях від ритуальних буддійських практик, жертвопринесень до обкурювання приміщень та одягу з санітарно-гігієнічною метою, що є важливим методом в оздоровленні людини та її життєвого середовища [26].

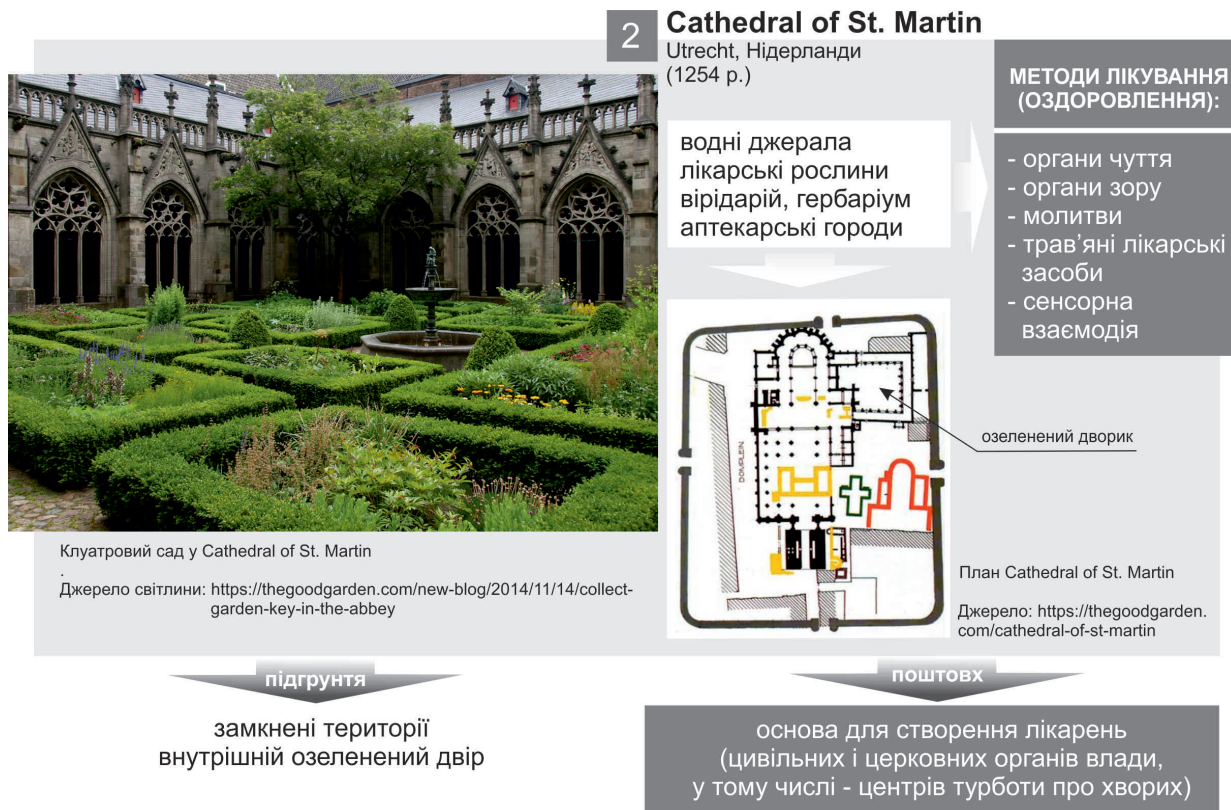

Рис. 2. Монастирський сад Cathedral of St. Martin, 1254 (Utrecht, Нідерланди), який уособлює релігійний тип світогляду. Рисунок Шевченко Л.С. Джерела світлин та планів: <https://thegoodgarden.com/new-blog/2014/11/14/collect-garden-key-in-the-abbey> та <https://thegoodgarden.com/cathedral-of-st-martin>

Важливий вплив на формування середньовічного світогляду щодо місії природного середовища мала видатна абатиса XII століття свята Hildegard von Bingen. Вона розробила власну філософію, засновану на зв'язку між людським духом і силою землі, яку назвала «viriditas» (від двох латинських слів «viridia» – зелень, «veritas» – правда, [25], с. 6). На думку святої, viriditas – це джерело енергії, від якого залежать усі інші форми життя, витік чеснот і здоров'я людини. Зелена сила viriditas і буквальна, і символічна. В основі філософського мислення абатиси лежить рослинність, взаємозалежність процвітання людини від процвітання природи. Це висвітлено в її працях про просту медицину та мистецтво зцілення [27]. На думку святої Hildegard між здоров'ям планети й фізичним і духовним здоров'ям людини існує нерозривний зв'язок, тому цю святу часто вважають передвісницею сучасного екологічного руху [28].

Аналогічно закордонному досвіду, християнський обов'язок милосердя та благодійництва привів до появи низки подібних садів і на українських теренах. Використанням рослин у лікарській практиці відзначалися ще наших предки скіфи, цілющі ліки котрих цінувалися і в європейських країнах – Греції, Італії [29, с. 6], а перший опис подібної практики міститься у виданні 1076 року – «Ізборник Великого князя Святослава Ярославича» [29, с. 6], [30, с. 47]. Науковий трактат «Мазі» онуки Володимира Мономаха київської княгині Євпраксії Мстиславівни містить поради з гігієни, користь свіжого повітря й фізичних рухів на організм людини [31, с. 8]. З XII ст. стають відомими сади при монастирях і княжих дворах у багатьох містах Київської Русі (Чернігові, Новгороді Сіверському, Галичі, Путивлі), у тому числі й у її північно-східних князівствах (Володимирі, Суздалі, Муромі) [32]. Церква опікувалася харчуванням бідних і зціленням хворих мінімальним набором елементів – *місцями для тихого відпочинку в садах* (задоволення духовних потреб) та піклуванням про зелені насадження (задоволення фізичних потреб).

Отже, релігійний тип світогляду сприяв формуванню уявлення про цілющі властивості ландшафтів, яке ґрунтувалося на церковних канонах та переконаннях тогочасного суспільства про боже покровительство, захист та милосердя у всіх життєвих процесах людини. У цей період сформувалося нове уявлення про організацію цілющих ландшафтів і, відповідно, їх *новий тип* – монастирський сад – особливе усамітнене місце, яке являло собою:

- у *функціональному аспекті* – систему компактних замкнених просторів чіткої, переважно квадратної форми, в кожному з яких відбувалися процеси духовного самовдосконалення, душевного та тілесного зцілення, взаємодії з природними елементами шляхом здійснення церковних обрядів, контакту із богом та його служителями;

- у *структурно-планувальному аспекті* – збалансовану систему природних елементів – озеленення та водних джерел – в площинній симетричній композиції регулярного характеру із центральним домінуючим елементом («деревом життя», «джерелом життя»);

- у *ландшафтному аспекті* – сукупність переважно антропогенних ландшафтів, змінених на кшталт релігійного райського саду за допомогою лікарських та декоративних рослин (переважно чагарникових та квіткових), із застосуванням топіарного мистецтва у вигляді спрощених форм як виразника аскетичного способу життя.

В основі *третього етапу* історичного розвитку цілющих ландшафтів лежить *ренесансний тип світогляду*. За [23, с. 26] XIV-XV ст. є періодом відродження системи рекреаційних цінностей. З метою оздоровлення все частіше правляча верхівка суспільства обирала рекреаційні території з

цілющими властивостями окремих природних мінеральних джерел. Із занепадом чернецтва у цей період монастирський замкнений внутрішній озеленений двір ліг в основу створення лікарень – цивільних і церковних органів влади, наступних центрів турботи про хворих. Дослідженням виявлена тенденція, яка була започаткована в Англії у XVII ст., коли заможні купці та дворяни-філантропи воліли, щоби їхні будинки та маєтки з розкішними ландшафтними територіями слугували лікарнями [25, с. 6]. Це дало поштовх до подальшого будівництва лікарень на кшталт родинних великих будинків з просторими садами й озеленими двориками. Така тенденція спонукала не лише до зміни просторової структури лікарняного закладу, а в першу чергу – до переосмислення змістовної суті лікарні, підходів до лікування й оздоровлення, переорієнтації лікувальних процесів на посилення контактів з природою та формування особливих ландшафтних умов для взаємодії пацієнтів з нею. John Howard (1726-1790), англійський реформатор лікарень і в'язниць, повідомляв про лікарні в Marseilles, Pisa, Constantinople, Trieste, Vienna та Florence. Вони мали сади, якими пацієнти могли насолоджуватися крізь двері і вікна, а також прогулюватися на стадії одужання [33, с. 18], що підтверджує розуміння позитивної дії природного середовища на фізичний та психічний стан організму людини, на процес її одужання.

З ослабленням інквізиційного терору католицької церкви над «інакомислячими» окремі освічені представники суспільства розпочали дослідження з вивчення цілющих властивостей навколишньої природи. Цьому сприяла наявність у монастирських бібліотеках джерел з античної медичної спадщини [23]. Зокрема, італійський чернець Girolamo Savonarola у XV ст. підготував і видав «Трактат про італійські мінеральні води», який вважають «першим медико-курортологічним довідником з емпірично-науковим описом цілющих властивостей мінеральних вод та методик їхнього зовнішнього використання з лікувальними цілями» [23, с. 27].

Науковці В. Клапчук та Л. Ковальська, спираючись на дослідження лікаря А. Пастернака оприлюднили цікаві факти здорового способу життя українських козаків, зокрема – використання природних багатств для оздоровлення [23, с. 35-36]. Особлива роль у цьому процесі відведена була воді, її цілющим властивостям. Внутрішньо козаки використовували свячену воду «на Йордань» та «ковальську». Зовнішньо – це особливі взаємини з природним середовищем через дихальні шляхи, чуттєві органи, дотик тощо. Відбувалося це при ходьбі до сходу сонця босоніж «по росяній траві, споришу, кульбабі та конюшині», занурюванням ніг у «парку воду Дніпра» зі своєрідним піщаним масажем шкіри ніг та застосуванням «козацьких зелених ван» у вигляді купання оголеними у природній водоймі та одразу повільною прогулянкою у мокрому стані

трав'яними хащами, росяно-пилкова суміш яких огортала міцне козацьке тіло [23, с. 36]. Прямі докази дієвості таких методів оздоровлення відсутні, але про міць, спритність, сміливість і хоробрість українських козаків ходили легенди.

Пошук удосконалених рішень лікарняних закладів привів до розвитку лікарень павільйонного типу, об'ємно-просторова композиція яких ґрунтувалася на тісному зв'язку двох- та триповерхових витягнутих будівель лікарні з вузькими палатами, великими вікнами, озелениними дворами і садами між ними – важливими складовими цілющого середовища (рис. 3). Така концепція лікарняних закладів набула поширення у XIX та на початку XX ст. За свідченням британської медичної сестри і реформаторки системи охорони здоров'я Florence Nightingale надзвичайно важливими для швидкого одужання хворого є свіже повітря та пряме сонячне світло, «можливість дивитись у вікно, а не на мертву стіну; яскраві кольори квітів... можливість читати в ліжку при сонячному світлі з вікна» [25, с. 8]. Такі практичні кроки підтримувалися й науковими працями, зокрема – рекомендаціями з проєктування лікарняних садів авторства німецького теоретика садівництва Christian Cay Lorenz (кін. XVIII ст.). Автор акцентує увагу на єднанні саду й лікарні, де пацієнти мають можливість підбадьорюватися видами з вікон на квітучі ландшафти, заохочуватися до прогулянок стежками саду з гарними газонами, барвистими клумбами та галасливими струмочками [33, 25].

Вважаємо період романтизму, його розквіт, вагомим чинником впливу на переосмислення ролі природного середовища в житті людини, її тілесного та духовного відродження. У цей період «захопленого ставлення до природи» [24, с. 51] у містах розбудовували парки, у тому числі для фізичного та психічного здоров'я їх мешканців. Учені вважають, що в цей період відродження природи відбувалося як частини відновлювального середовища, зокрема – в лікуванні психічно хворих людей [25, с. 8]. Кардинально новий підхід у лікуванні цієї когорти хворих уперше продемонстровано в лікарні Zaragoza (Іспанія, 1409 р.), де замість звичного ув'язнення та покарання пацієнтів застосовували так званий «метод їх соціалізації». Він полягав у налагоджуванні звичайного життя з виконанням домашніх обов'язків, а також, що суттєво, – працю на городах, виноградниках, плодкових садах та на фермі [33, с. 17]. Доступ до ландшафтних територій став частиною лікування, де спокійне природне довкілля слугувало простором для садівництва, фермерства та давало прихисток від міського середовища. Така філософія лікування набула широкого поширення у Франції, Англії та США. Вона знайшла активну підтримку у реформаторів того часу Dr. Philippe Pinel (Франція), William Tuke (Англія) та Dr. Thomas Kirkbride (США). В результаті їхньої активної діяльності формувалися *нові типи лікарняних закладів, де впроваджувалася активна взаємодія пацієнтів з природним*

середовищем, як то: Retreat (1792 р., York, Англія), Friends Asylum (1813 р., Philadelphia, США). У 1848 р. це підтвердив американський ландшафтний архітектор Andrew Jackson Downing [34, с. 79]. Dr. Thomas Kirkbride у 1851 р. надав своє бачення з проектування притулків у США, наголосивши на їх локації в сільській місцевості, площі щонайменше 100 акрів, з якої не менше, ніж 50 акрів відводилося під сади та майданчики для прогулянок та необхідністю облаштування великих вікон в кімнатах найбільш вразливих пацієнтів з приємними краєвидами з них [25, с. 9]. До 1900 р. подібні об'єкти з'явилися у двадцяти восьми штатах країни.

Тісний зв'язок лікарняних закладів XIX ст. «павільйонного типу» з природним середовищем

Edinburgh Royal Infirmary. Шотландія (XIX ст.)
Наразі переобладнана під апартменти. Світлина С.С. Marcus
Джерело світлин: [21], с. 10

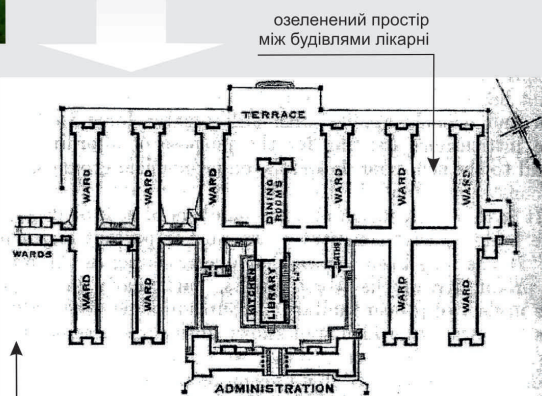

Типова вузька, добре освітлена палата лікарні павільйонного типу XIX ст. Світлина С.С. Marcus
Джерело світлин: с. 8

- павільйонний тип просторової організації
- вузькі палати
- великі вікна
- озеленені двори
- озеленені сади
- водні елементи
- якісні газони
- єднання саду і будівель лікарні

ДОПОМІЖНІ МЕТОДИ ЛІКУВАННЯ (ОЗДОРОВЛЕННЯ):

- свіже повітря
- пряме сонячне світло
- заохочення до прогулянок стежками
- через дихальні шляхи
- через органи чуття
- сенсорно
- насолода видом з вікна

The Royal Herbert Hospital

(Woolwich, Велика Британія). 1865. Автор проекту - Douglas Galton
Перший приклад павільйонної просторової організації лікарень
Джерело: <https://quadralectics.wordpress.com/3-contemplation/3-5-hospitals/>

Рис. 3. Лікарні павільйонного типу – результат удосконалення об'ємно-просторового рішення лікарняних закладів та уособлення ренесансного типу світогляду. Рисунок Шевченко Л.С.
Джерела світлин та плану: [25, с. 8-9] та <https://quadralectics.wordpress.com/3-contemplation/3-5-hospitals/>

Отже, в основі ренесансного типу світогляду лежить процес відродження рекреаційних цінностей природи та її лікувальних властивостей, закладених у попередніх періодах. Підтримкою розвитку такого світогляду стали

експериментальні дослідження у лікувальній сфері, що привели до формування *нових уявлень про організацію цілющих ландшафтних об'єктів* – садів при лікарняних закладах та притулках як дієвого ресурсу в доповненій терапії та громадських ландшафтних об'єктів для підтримки фізичного та психологічного здоров'я людини. Вони являли собою:

- у *функціональному аспекті* – просторову основу, де цілком рівнозначно відбувалися процеси тілесного та психологічного зцілення шляхом спокійної взаємодії з природними елементами – візуальної, сенсорної, тактильної;

- у *структурно-планувальному аспекті* – систему рівнозначно пов'язаних між собою природних (форм рельєфу, елементів озеленення, водних джерел) та антропогенних елементів (архітектурних об'єктів, лікарень, будівель притулків тощо) в єдиній об'ємно-просторовій композиції змішаного характеру, при якій прості за формою архітектурні об'єми та природне середовище активно взаємодіяли, у тому числі – шляхом формування візуальних осей (орієнтація збільшених віконних отворів на живописні ракурси);

- у *ландшафтному аспекті* – сукупність антропогенних ландшафтів зі сформованими краєвидами та пейзажними композиціями з різновидів декоративних рослин, які мають заспокійливий характер за рахунок природних форм та кольорів їх крони.

Такий тип світогляду був поширений до середини XIX ст. – початку періоду інноваційного прогресу в медичній сфері, який ліг в основу четвертого етапу історичного розвитку цілющих ландшафтів з його науково-філософським типом світогляду.

Висновок по частині 1. Протягом низки століть з'ясовано взаємини між людиною і природним середовищем. Виявлено зміни уявлень суспільства різних епох щодо ландшафтного об'єкту як особливого ресурсу для оздоровлення. З'ясовано, що ці зміни пов'язані з впливом різних чинників протягом історії існування людства – релігійних канонів та інквізиційних цькувань, філософських думок і постулатів, накопиченого досвіду та знань попередніх епох, технічного прогресу в першу чергу у медичній науковій сфері, економічних пріоритетів, потреб населення, тощо. Уявлення про ефективне формування оздоровлюючих (лікувальних, цілющих) ландшафтних об'єктів складалося поступово, в ході їх історичного розвитку. Дослідженням виділено п'ять етапів розвитку ландшафтних об'єктів для оздоровлення з відповідними функціональними, структурно-планувальними та ландшафтними характеристиками. Кожний із перших трьох етапів, окреслених у цій частині дослідження, має *свої особливості*, пов'язані з:

- хронологічними обмеженнями етапів;
- географічними межами локалізації об'єктів дослідження відповідно до ключових осередків розвитку цивілізацій;
- типом пануючого світогляду та його підґрунтям;
- переважаючими чинниками впливу на формування уявлення про цілющі властивості ландшафтних об'єктів;
- застосованими методами оздоровлення (лікування, зцілення);
- змістовною характеристикою об'єктів дослідження конкретного етапу.

Не зважаючи на відмінні риси кожного еволюційного етапу, формування уявлення про потенційний оздоровчий ресурс природного середовища і сам процес створення цілющих ландшафтних об'єктів мав спільні риси. Вони полягали у наступному:

- 1) на початкових етапах лікувальний вплив ландшафтних об'єктів розглядався в узагальненому вигляді, пізніше – почали виділяти певні аспекти оздоровлення, як то – психічного (на третьому етапі розвитку), що свідчить про *тенденцію їх поступової спеціалізації*;
- 2) кожний етап означувався появою *нового типу цілющих ландшафтних об'єктів* – святилищ та священних гаїв (на першому етапі), монастирських садів (на другому), лікарняних та громадських садів (на третьому етапі), що сприяв поступовому *розширенню типології оздоровчих ландшафтних об'єктів*;
- 3) на цих трьох етапах «взаємини» між природними та штучними складовими об'єктів дослідження вибудовувалися на принципах збалансованості та рівнозначної участі, що забезпечувало формування гармонійного середовища, здатного до зцілення.

Представлена частина дослідження розглядає перші три етапи історичного розвитку уявлень про цілющі властивості ландшафту. **У подальшій частині** буде представлено характеристики наступних двох етапів їх формування.

Продовження (закінчення) буде в наступному випуску збірника.

Список використаних джерел:

1. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Sustainable Development. Goals 3. URL: <https://sdgs.un.org/goals/goal3> (дата звернення 01.01.2026).
2. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf> (дата звернення: 01.01.2026).
3. Годагер Г., Обрізан М. Психічне здоров'я під час війни: коли хліб перемагає бомби. URL: <https://voxukraine.org/psychichne-zdorov-ya-pid-chas-vijny-koly-hlib-peremagaye-bomby> (дата звернення 01.01.2026).
4. Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення: 01.01.2026).

5. Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17#Text> (дата звернення: 01.01.2026).
6. Про затвердження Положення про соціальний проєкт "Активні парки – локації здорової України": Постанова Каб. Міністрів України від 07.04.2021 р. № 326: станом на 25 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2021-п#Text> (дата звернення: 01.01.2026).
7. Ковальська Г.Л., Обиночна З.В. Особливості планувальної організації сенсорного саду при реабілітаційних центрах. Архітектурний вісник КНУБА. 2019. Випуск 17-18. С. 290-299.
8. Онуфрив Я., Лукашчук Г. Терапія садом: як засобами ландшафтної архітектури впливати на ментальне здоров'я під час війни. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Архітектура. 2025. Випуск 7. Номер 5. С. 111-120. <https://doi.org/10.23939/sa2025.02.111>
9. Лотоцька В.М. Терапевтичні ландшафти у дизайні міського середовища: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Український мистецтвознавчий дискурс*. Київ, 2024. Вип. 5. С. 94-100. DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2024.5.9>
10. Даліба О.К., Мірошніченко С.Ф. Інтеграція технологій гарденотерапії в освітній процес нової української школи. *Modernization of today's science: experience and trends*. Montreal, Canada, 2025. June 6. Pp. 238-246.
11. Пархоменко Н.О. Вплив гарденотерапії на психологічний стан дітей з особливими потребами. Лісівництво, переробляння деревини та землевпорядкування: здобутки, стан і перспективи: Матеріали XIII Міжнар. науково-практ. конф., м. Харків, 29 жовт. 2024 р. Харків, 2024. С. 159–160.
12. Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами: інноваційні технології природотерапії: монографія / Кравченко О.О. та ін. Умань: Візаві, 2020. 144 с.
13. Соціальна робота засобами природотерапії із постраждалими внаслідок надзвичайних ситуацій. Колективна монографія [І.В. Сопівник, В.А. Будегай, А.Б. Альтанова, І.І. Демченко, О.В. Драчук, А.В. Наконечна, В.А. Мацола, О.Ю. Міхеева, К.О. Федченко, О.П. Витриховська]. К.: «Компринт», 2021. 556 с.
14. Рубан Л., Древаль І. Наукові підходи щодо організації «блакитної зеленої» інфраструктури міста в умовах зміни клімату. *Містобудування та територіальне планування*, 2023. Випуск № 84. С. 309-321. DOI: 10.32347/2076-815x.2023.84.309-321
15. Шевченко Л. Екологічні аспекти ландшафтного дизайну міського середовища / *Ecological aspects of landscape design of the urban environment. Проблеми розвитку міського середовища*, 2010. Вип. 3. С. 190-193.
16. Шевченко Л.С., Новосельчук Н.Є. Прийоми ландшафтного дизайну постіндустріального середовища. *Містобудування та територіальне планування*, 2023. Вип. 84. С. 424–434. DOI: <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2023.84.424-434>
17. Шевченко Л.С., Янко А.Ю. Практичний досвід формування архітектурно-ландшафтного середовища біля води. *Теорія та практика дизайну*. Київ, 2022. № 26. Сс. 282-289. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2022.26.34>
18. Shevchenko L. Landscape objects: from aesthetic pleasure to healing. Abstracts of XXXII International Scientific and Practical Conference. Prague, Czech Republic. Pp. 5-9.
19. Шевченко Л.С., Древаль І.В. Розробка методологічних засад формування оздоровчих ландшафтних об'єктів. *Містобудування та територіальне планування*. Київ, 2026. Вип. 91. С. 322-337. DOI: 10.32347/2076-815x.2026.91.322-337.
20. John Leonard. Of Gods and Dreams: The Ancient Healing Sanctuary of Epidaurus. 2019. URL: <https://www.greece-is.com/of-gods-and-dreams-the-ancient-healing-sanctuary-of-epidaurus/> (дата звернення 11.03.2026).

21. Clare Cooper Marcus, Naomi Sachs. Therapeutic landscapes: an evidence-based approach to designing healing gardens and restorative outdoor spaces. New Jersey: Wiley. John Wiley & Sons. 2013. 336 p.
22. Семененко О.В. Культ Асклепія в американській історіографії (остання чверть XIX ст. – сучасність): дис. ... д-ра філософії: 032. Харків, 2025. 238 с.
23. Клапчук В.М., Ковальська Л.В. Курортна справа: організація, територіальне планування, система управління: Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Фоліант, 2013. 400 с.
24. Жирнов А.Д. Искусство паркостроения. Львов: Вища школа, 1977. 208 с.
25. Gerlach-Spriggs, N., R.E. Kaufman, and S. B. Warner, Jr. Restorative Gardens: The Healing Landscape . New Haven: Yale University Press, 1998. 200 p.
26. Войтішек Е.Е., Нікітіна Я.А. Мистецтво КО:ДО: («Шлях аромату») у традиційній та сучасній культурі дозвілля Японії. 2015. URL: <https://incense.com.ua/ua/iskusstvo-ko-do-put-aromata.html> (дата звернення 11.03.2026).
27. Свята Гільдегарда Бінгенська: мистецтво зцілення. *Місіонар*: український католицький часопис. URL: <https://misionar.in.ua/publish/doslidzhennia-i-povchannia/svyata-gildyegarda-bingyenska-mistyetstvo-ztsilyennya> (дата звернення 11.03.2026).
28. Стюарт-Сміт С. Садотерапія. Як позбутися бур'янів у голові / пер. з англ. Я. Філоненко. Київ: Yakaboo Publishing, 2021. 328 с.
29. Смик Г.К. Знайдеш в рослині порятунк. Київ: Знання, 1992. 62 с.
30. Феценко П.И. Целебные свойства природы. Киев: Урожай, 1990. 168 с.
31. Локес П.І., Панасенко І.Г. Лікарські рослини: Підручник. Полтава: Довкілля-К, 2010. 264 с.
32. Сади і парки України. URL: <https://surl.li/yrnlug> (дата звернення 11.03.2026).
33. Warner, S.B., Jr. 1995. "Restorative Gardens: Recovering Some Human Wisdom for Modern Design" (unpublished manuscript).
34. Schuyler, D. 1999. Apostle of Taste: Andrew Jackson Downing, 1815–1852. Baltimore, MD: John Hopkins University Press. 312 p.

PhD in Architecture, Associate Professor **Shevchenko Liudmyla**,
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic",
Dr in Architecture, Professor **Dreval Iryna**,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

LANDSCAPE OBJECTS AS A SPECIAL RESOURCE FOR HUMAN HEALTH IMPROVEMENT: EVOLUTION OF IMAGINATIONS (Part 1)

The evolution of ideas about landscape objects as special resources for human health improvement during their historical development is revealed in the article. The study supplements with its material the extensive work on the implementation of the SDGs' provisions in Ukraine, in particular – in achieving the sustainable development goal "Good Health". This work is in the aspect of the authors' research on the problem of creating in the Ukrainian cities objects for the population's health improvement. These are special open green spaces with the appropriate landscape, structural and functional organization. They are able to provide health improvement processes. The ideas and features of the formation of landscapes for human health

improvement at different historical stages are analyzed in this study. Based on the prevailing ideas about the landscape healing properties at different times, the study identified five stages of their historical development. At each stage, a certain type of landscape objects with a healing function, appropriate landscape and structural-functional characteristics were formed. The first stage (IV-VI centuries BC – II-III centuries AD) is based on a mythological type of worldview, the second (III century - V-XV centuries) – the religious type prevails, the third (XV century - XIX century) – the Renaissance type, the fourth (XIX century - XX century) – the scientific and philosophical type dominates. The fifth stage (XX century - XXI century) is based on a combination of scientific theories, ecological consciousness and humanistic values. The chronological division of stages is to some extent conditional. It reflects the prevailing views, beliefs and value orientations regarding the health-improving resource of landscape objects. Since the beginning of our era, there has been an unequal coexistence of several worldviews. This indicates the influence of the society development, advanced ideas, knowledge, social transformations, etc. on their formation. Despite the distinctive features of the first three evolutionary stages, the formation of ideas about the potential health-improving resource of the natural environment and the process of creating healing landscape objects had common features. They are revealed in the work. Retrospective analysis allowed us to identify changes in ideas about the health-improving potential of landscape objects and their structural and functional organization. They are a reflection of the influence of various factors throughout the history of mankind. Types of landscape objects with a healing function have been determined according to the corresponding landscape and structural and functional characteristics.

The methods of terminological iconographic analysis, abstraction and comparison, analysis of historical sources, structural and functional analysis are involved in the work. The study consists of two parts. Their content corresponds to two periods: historical (First part) and modern (Second part).

Keywords: sustainable development; evolutionary approach; healing properties; landscape object; health potential; structural and functional characteristics.

REFERENCES

1. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Sustainable Development. Goals 3. URL: <https://sdgs.un.org/goals/goal3> (data zvernennia 01.01.2026). {in English}
2. Tsili staloho rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf> (data zvernennia 01.01.2026) {in Ukrainian}

3. Hodaher H., Obrizan M. Psykhichne zdorovia pid chas viiny: koly khlib peremahaie bomby. URL: <https://voxukraine.org/psychichne-zdorov-ya-pid-chas-vijny-koly-hlib-peremagaye-bomby> (data zvernennia 01.01.2026) {in English}
4. Zakon Ukrainy «Pro reabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (data zvernennia 01.01.2026) {in Ukrainian}
5. Zakon Ukrainy «Pro ozdorovlennia ta vidpochynok ditei». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17#Text> (data zvernennia 01.01.2026) {in Ukrainian}
6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro sotsialnyi projekt "Aktyvni parky – lokatsii zdorovoi Ukrainy": Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 07.04.2021 r. № 326: stanom na 25 sich. 2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2021-п#Text> (data zvernennia 01.01.2026) {in Ukrainian}
7. Kovalska H.L., Obynochna Z.V. Osoblyvosti planuvalnoi orhanizatsii sensornoho sadu pry reabilitatsiinykh tsentrakh. *Arkhitekturnyi visnyk KNUBA*. 2019. Vypusk 17-18. S. 290-299 {in Ukrainian}
8. Onufriv Ya., Lukashchuk H. Terapiia sadom: yak zasobamy landshaftnoi arkhitektury vplyvaty na mentalne zdorovia pid chas viiny. *Visnyk Natsionalnoho universyteu «Lvivska politekhnika». Serii: Arkhitektura*. 2025. Vypusk 7. Nomer 5. S. 111-120. <https://doi.org/10.23939/sa2025.02.111> {in Ukrainian}
9. Lototska V.M. Terapevtychni landshafty u dyzaini miskoho seredovyscha: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs*. Kyiv, 2024. Vyp. 5. S. 94-100. DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2024.5.9> {in Ukrainian}
10. Daliba O.K., Miroshnichenko S.F. Intehratsiia tekhnolohii hardenoterapii v osvittii protses novoi ukraïnskoï shkoly. Modernization of today's science: experience and trends. Montreal, Canada, 2025. June 6. Pp. 238-246 {in Ukrainian}
11. Parkhomenko N.O. Vplyv hardenoterapii na psykholohichni stan ditei z osoblyvymy potrebamy. Lisivnytstvo, pererobliannia derevyny ta zemlevporiadkuvannia: zdobutky, stan i perspektyvy: Materialy KhIII Mizhnar. naukovo-prakt. konf., m. Kharkiv, 29 zhovt. 2024 r. Kharkiv, 2024. S. 159–160 {in Ukrainian}
12. Sotsialno-psykholohichna reabilitatsiia ditei ta molodi z osoblyvymy osvittimy potrebamy: innovatsiini tekhnolohii pryrodoterapii: monohrafiia / Kravchenko O.O. ta in. Uman: Vizavi, 2020. 144 s. {in Ukrainian}
13. Sotsialna robota zasobamy pryrodoterapii iz postrazhdalymy vnaslidok nadzvychainykh sytuatsii. Kolektyvna monohrafiia [I.V. Sopivnyk, V.A. Budehai, A.B. Altanova, I.I. Demchenko, O.V. Drachuk, A.V. Nakonechna,

V.A. Matsola, O.Yu. Mikheieva, K.O. Fedchenko, O P. Vytrykhovska]. K.: «Komprynt», 2021. 556 s. {in Ukrainian}

14. Ruban L., Dreval I. Naukovi pidkhody shchodo orhanizatsii «blakytnei zelenoi» infrastruktury mista v umovakh zminy klimatu. *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia*, 2023. Vypusk № 84. S. 309-321. DOI: 10.32347/2076-815x.2023.84.309-321 {in Ukrainian}

15. Shevchenko L. Ekolohichni aspekty landshaftnoho dyzainu miskoho seredovyscha. *Problemy rozvytku miskoho seredovyscha*, 2010. Vyp. 3. S. 190-193 {in Ukrainian}

16. Shevchenko L.S., Novoselchuk N.Ie. Pryiomy landshaftnoho dyzainu postindustrialnoho seredovyscha. *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia*, 2023. Vyp. 84. S. 424–434. DOI: <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2023.84.424-434> {in Ukrainian}

17. Shevchenko L.S., Yanko A.Iu. Praktychnyi dosvid formuvannia arkhitekturno-landshaftnoho seredovyscha bilia vody. *Teoriia ta praktyka dyzainu*. Kyiv, 2022. № 26.Ss. 282-289 DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2022.26.34> {in Ukrainian}

18. Shevchenko L. Landscape objects: from aesthetic pleasure to healing. Abstracts of XXXII International Scientific and Practical Conference. Prague, Czech Republic. Pp. 5-9 {in English}

19. Shevchenko L.S., Dreval I.V. Rozrobka metodolohichnykh zasad formuvannia ozdorovchykh landshaftnykh ob'ektiv. *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia*. Kyiv, 2026. Vyp. 91. S. 322-337. DOI: 10.32347/2076-815x.2026.91.322-337 {in Ukrainian}

20. John Leonard. Of Gods and Dreams: The Ancient Healing Sanctuary of Epidauros. 2019. URL: <https://www.greece-is.com/of-gods-and-dreams-the-ancient-healing-sanctuary-of-epidauros/> (data zvernennia 01.01.2026) {in English}

21. Clare Cooper Marcus, Naomi Sachs. Therapeutic landscapes: an evidence-based approach to designing healing gardens and restorative outdoor spaces. New Jersey: Wiley. John Wiley & Sons. 2013. 336 p. {in English}

22. Semenenko O.V. Kult Asklepiia v amerykanskkii istoriohrafii (ostannia chvert KhIKh st. – suchasnist): dys. ... d-ra filosofii: 032. Kharkiv, 2025. 238 s. {in Ukrainian}

23. Klapchuk V.M., Kovalska L.V. Kurortna sprava: orhanizatsiia, terytorialne planuvannia, systema upravlinnia: Navchalno-metodychnyi posibnyk. Ivano-Frankivsk: Foliant, 2013. 400 s. {in Ukrainian}

24. Zhyrnov A.D. Yskusstvo parkostroenyia. Lvov: Vyscha shkola, 1977. 208 s. {in Ukrainian}

25. Gerlach-Spriggs, N., R.E. Kaufman, and S. B. Warner, Jr. Restorative Gardens: The Healing Landscape . New Haven: Yale University Press, 1998. 200 p. {in English}

26. Voitishek E.E., Nikitina Ya.A. Mystetstvo KO:DO: («Shliakh aromatu») u tradytsiinii ta suchasni kulturei dozvillia Yaponii. 2015. URL: <https://incense.com.ua/ua/iskusstvo-ko-do-put-aromata.html> (data zvernennia 11.03.2026) {in Ukrainian}

27. Sviata Hildeharda Binhenska: mystetstvo ztsilennia. Misionar: ukrainskyi katolytskyi chasopys. URL: <https://misionar.in.ua/publish/doslidzhennia-i-povchannia/svyata-gildyegarda-bingyenska-mystetstvo-ztsilyennia> (data zvernennia 11.03.2026) {in Ukrainian}

28. Stiuart-Smit S. Sadoterapiia. Yak pozbutysia burianiv u holovi / per. z anhl. Ya. Filonenko. Kyiv: Yakaboo Publishing, 2021. 328 s. {in Ukrainian}

29. Smyk H.K. Znaidesh v roslyni poriatunok. Kyiv: Znannia, 1992. 62 s. {in Ukrainian}

30. Feshchenko P.Y. Tselebnye svoistva pryrody. Kyev: Urozhai, 1990. 168 s. {in Ukrainian}

31. Lokes P.I., Panasenko I.H. Likarski roslyny: Pidruchnyk. Poltava: Dovkillia-K, 2010. 264 s. {in Ukrainian}

32. Sady i parky Ukrainy. URL: <https://surl.li/yrnlug> (data zvernennia 11.03.2026) {in Ukrainian}

33. Warner, S.B., Jr. 1995. "Restorative Gardens: Recovering Some Human Wisdom for Modern Design" (unpublished manuscript) {in English}

34. Schuyler, D. 1999. Apostle of Taste: Andrew Jackson Downing, 1815–1852. Baltimore, MD: John Hopkins University Press. 312 p. {in English}